

Sovietmečio kryždirbystės meninės raiškos bruožai

Skaidrė Urbonienė

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

El. paštas: skaidreu@gmail.com

Straipsnyje tiriami sovietmečiu sukurti kryždirbystės paminklai: kryžiai, stogastulpiai, koplytstulpiai. Aptariamos šių paminklų formos, puošybos bruožai, skulptūros siužetai. Analizuojama tradicinių paminklų dekorų įtaka, taip pat naujos tendencijos kryždirbystės tradicijoje. Atskleidžiama, kad per tam tikrus simbolinius elementus ir puošybą buvo reiškiamos ne tik religinės, bet ir patriotinės aspiracijos.

RAKTAŽODŽIAI: sovietmetis, kryždirbystė, kryžius, stogastulpis, koplytstulpis, Kazimieras Nemanis, Adomas Varnas, kryžių projektai

Kryždirbystės tradicija sovietmečiu patyrė ypatingų sunkumų: ne tik drausta statyti naujus, bet ir negailestingai naikinti senieji kryžiai. Vis dėlto tuo laikotarpiu kryždirbystės tradicija, nors ir buvo gerokai prislopinta, bet nenutrūko.

Kol kas šio laikotarpio kryždirbystė išsamesnių mokslinių tyrimų nesulaukė, nors kartais ir patraukia tyrinėtojų žvilgsnį. Yra keletas straipsnių apie kryždirbystės paminklų naikinimą sovietmečiu¹. Kai kuriose XX a. kryždirbystei skirtose publikacijose apžvelgiamas vienas kitas sovietmečiu sukurtas paminklas, jų meninės ypatybės, įvardijami paminklų pastatymo motyvai. Paminėtinos Gražinos Marijos Martinaitienės publikacijos, analizuojančios sovietmečiu sukurtus kryždirbių Antano Sorakos (1886–1951) ir Petro Tamašausko (1893–1983) kūrinius² bei Vitalijos Vasiliauskaitės publikacija apie meistrą Kazimierą Nemanį (1923–2002), kurio didžiąją dalį kūrybos sudaro sovietmečiu sukurti memorialiniai paminklai³. Šiek tiek daugiau dėmesio sulaukė Atgimimo laiku (1988–1990) pastatyti sakralinio turinio paminklai, aptarti tik šiam laikotarpiui skirtose publikacijose⁴. Trumpai kryždirbystės tradicijos būklę sovietmečiu apžvelgė Jolanta Zabulytė, apibūdindama tą laikotarpį kaip tradicijos suirimą⁵. Šio straipsnio autorė yra nagrinėjusi kryždirbystės tradicijos palaikymo būdus sovietmečiu⁶. Ablingos ansamblio įtaką tradicinių memorialinių paminklų kūrybai gana išsamiai aptarė Alė Počiulpaitė⁷ ir Martinaitienė⁸. Vertingos informacijos ir išvalgų apie sovietmečiu pastatytus tradicinius paminklus pateikiama *Lietuvos sakralinės dailės* kataloguose.

1 Milius 1995, 1996; Martinaitienė 2009, 2010.

2 Martinaitienė 2002, 2008, 2010.

3 Vasiliauskaitė 2011.

4 Jurkuvienė. *Kelios pastabos...* 1998; Lazdauskas 2000.

5 Zabulytė 2002.

6 Urbonienė. *Kryždirbystė XX a...* 2014.

7 Počiulpaitė 1996.

8 Martinaitienė 1999, 2010.

Šis straipsnis – mėginimas pažvelgti į šį kryždirbystės raidai sudėtingą laikotarpį ir bandymas atskleisti meninės raiškos ypatybes, vyravusias to meto kryždirbystės objektuose⁹. Siekiau išskirti būdingiausius paminklų tipus, pagrindines meninės raiškos kryptis, išsamiau paanalizuoti, kokie puošybos elementai, simboliai vyravo tuo metu sukurtuose memorialiniuose paminkluose ir kodėl.

Pagrindinis tyrimo šaltinis – Lietuvos istorijos instituto bibliotekos rankraštyno Etnografijos fondo ir Lietuvos nacionalinio muziejaus fototekose esančios nuotraukos su sovietmečiu pastatytų kryždirbystės paminklų atvaizdais. Šiuose rinkiniuose sukaupta pakankamai fotografijų iš visų Lietuvos etnografinių regionų, fiksuojančių kryždirbystės paminklus ištisu sovietmečiu. Tai leidžia daryti tam tikras išvadas ir apibendrinimus apie to meto kryždirbystės paminklų formas ir jų meninės raiškos ypatybes. Be to, naudotasi ir kitų muziejų (*Žemaičių Alkos*, Kupiškio etnografijos, Panevėžio kraštotyros) fotografine ir rankraštine medžiaga, taip pat autorės 2013–2014 m. ekspedicijose (Rietavo, Utenos rajonuose, Panevėžyje, Kupiškėje, Alytuje) surinkta medžiaga, privačių asmenų fotografijų albumais, taip pat publikuota kraštotyrine medžiaga, liaudies memorialinių paminklų albumais.

Tyrimas apima laiko tarpą nuo pokario iki Sąjūdžio susikūrimo (iki 1988). Keletas vėlesnių Atgimimo laikotarpio metų iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo pasižymėjo ypač ryškiu kryždirbystės suklestėjimu, todėl tas periodas reikalauja atskiro aptarimo.

Remiantis sukaupta ikonografinė medžiaga išskirtini kryždirbystės paminklų statybos sovietmečiu intensyvumo laikotarpiai. Antai pokario metais ir 6 deš., nepaisant to meto įtemptos padėties dėl partizaninio karo ir represijų, kryžiai ir kiti sakralūs paminklai buvo gana gausiai statomi. Jų išdygdavo įvairioje aplinkoje – prie namų, pakelėse, šventoriuose, kapinėse. Kryžių statymo mastus Žemaitijoje atspindi 1964 m. muziejininko Vito Valatkos žvalgomosios ekspedicijos užrašai¹⁰. Tais metais jis lankėsi Telšių, Plungės, Šilalės rajonuose ir registravo įvairioje aplinkoje pamatytus memorialinius paminklus. Valatka iš viso užregistravo 564 kryždirbystės paminklus, iš jų 122 objektai buvo statyti sovietmečiu, dauguma – pirmaisiais pokario metais ir 6 dešimtmetyje.

Nuo 7 deš. pradžios pastebimas gana žymus sakralių paminklų statybos sumažėjimas. Vos vienas kitas išdygo prie sodybų ar pakelėse, mažiau jų pastatyta ir šventoriuose bei kapinėse. Arūno Streikaus teigimu, po Stalino mirties bendras antibažnytinės politikos kursas kiek sušvelnėjo, tačiau kova prieš liaudies tikėjimo ir dalyvavimo Bažnyčioje formas tuo metu pradėta stiprinti¹¹. Be to, Lietuvoje 7 deš. ateistinė

⁹ Straipsnis parengtas vykdant projektą „Lietuvos kryždirbystė sovietmečiu: ideologiniai, sociokultūriniai, meniniai aspektai“, finansuojamą Lietuvos mokslo tarybos pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą (sutarties Nr. LIT-7-14).

¹⁰ *Žemaičių Alkos muziejaus mokslinis archyvas*. B. 652.

¹¹ Streikus 2006: 340.

propaganda pasiekė intensyvumo viršūnę¹². Būtent tuo laikotarpiu ir pastebimas ženklus naujų paminklų statybos sumažėjimas, kurį ekspedicijose kalbinti žmonės motyvavo religingumo silpnėjimu („dingo tikėjimas“, „tikėjimas nuslopo“). Panaši padėtis išlieka ir vėliau – 8 deš. ir iki 9 deš. pradžios.

Nuo 9 deš. vidurio pastebimas sakralių paminklų statybos pagyvėjimas, sutampantis su 1984 m. šv. Kazimiero 500-ųjų mirties metinių jubiliejumi. Tais metais Lietuvos bažnyčių šventoriuose buvo pastatytas ne vienas paminklas šventajam atminti. Išskirtinai daug jų bažnyčių šventoriuose buvo pastatyta 1987 m. minint Lietuvos krikšto 600-ąsias metines. Be to, tuo laikotarpiu Michailo Gorbačiovo pradėta pertvarka, matyt, irgi pasitarnavo liberalesniam vietinės valdžios požiūriui į kryžių statymą bei padrąsino daugiau meistrų užsiimti šia veikla. Nors 9 deš. daugiau paminklų užfiksuota šventoriuose ir kapinėse, bet jų vis dar mažai statyta privačioje erdveje.

Sovietmečio kryždirbystės paminklų formos ir puošyba

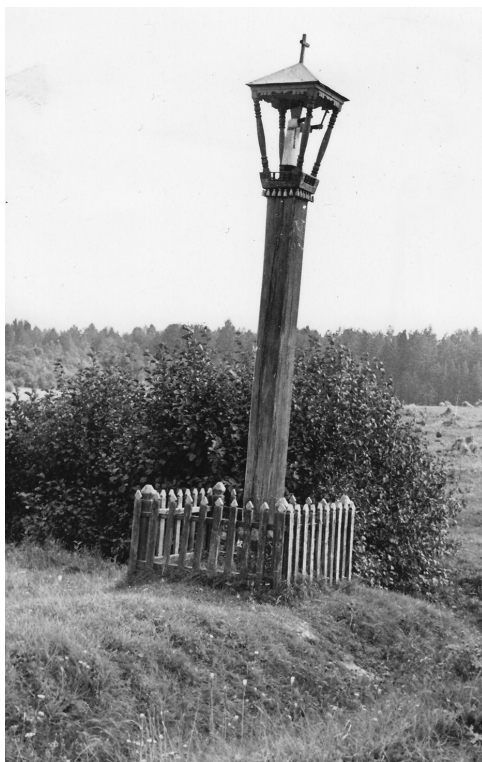
Tarp sovietmečiu pastatytų paminklų vyraujantis tipas buvo kryžius. Tačiau statyti ir būdingi regionams kitų tipų paminklai. Antai Žemaitijoje žmonės pasistatydavo ir šiam regionui būdingą tradicinę koplytėlę ant žemės ar kresnų proporcijų koplytstulpį. Koplytėlės ant žemės, kurių Žemaitijoje sovietmečiu buvo pastatyta nedaug, visai paprastos, namelio formos, dvišlaičiu stogeliu, puoštu kaltine viršūne ar paprastu iš skardos išpjautu arba mediniu kryželiu. Aukštaitijoje buvo statomi šiam regionui būdingi grakštūs aukšti stogastulpiai, Dzūkijoje – kryžiai su Kristaus kankinimo įrankių simboliais. Sovietmečiu nenutrūko tradicija medžiuose (ar ant pastato sienos) pakabinti nedideles koplytėles. Jos dažniausiai paprastos konstrukcijos, dėžutės formos su dvišlaičiu stogeliu, nors pasitaiko viena kita ir gausiau puošta: sienelės drožinėtos kiaurapjūviu, paryškintos skirtingais dažais.

Fotografijose yra užfiksuoti 5–7 deš. statyti vieno aukšto paprastų formų stogastulpiai, uždengti keturšlaičiais stogeliais, vainikuotais geležine viršūne. Vėliau buvo pastatyta puošnesnių keliaaukščių stogastulpių. Išsiskiria 8 deš. pradėjusio kurti panevėžiečio meistro K. Nemanio paminklai. Jis sukūrė nemažai dviaukščių (rečiau vienaaukščių ir triaukščių) stogastulpių (1 pav.). Jo dirbti statiniai išlaiko tradicinių aukštaitiškų stogastulpių formas ir grakščias proporcijas, tik meistras apatinėje stiebo dalyje visada bareljefiškai išdroždavo religinių ar pasaulietinių siužetų skulptūras. Stogastulpių stiebo plokštumos dažniausiai išraižytos geometriniiais ar augaliniais motyvais. Nemanis gaudavo užsakymų iš įvairių Lietuvos vietovių, todėl jo dirbti aukštaitišką tradiciją atliepiantys stogastulpiai išplito ir kituose regionuose. Meistro darbų yra ne tik Panevėžyje, bet ir Plungėje, Telšiuose, Seredžiuje, Valkininkuose, Pakruojyje, Rokiškyje, Kaune, taip pat Šakių, Anykščių, Kėdainių, Zarasų rajonuose.

12 Streikus 2004: 97.

1 pav. Stogastulpis, 1980. Aut. K. Nemanis. Pakruojis. S. Urbonienės nuotr., 2011

2 pav. Koplytstulpis, 1946–1949 m. Aut. P. Ivanauskas. Rudakiškės k., Zarasų r. V. Miliaus nuotr., 1966. *LII BR.* F. 73. Ng. 31321

Koplytstulpiai tuo laikotarpiu daugiausiai buvo statomi Žemaitijoje, Šiaurės ir Rytų Lietuvoje, vienas kitas išdygo Suvalkijoje, Dzūkijoje. Dažniausiai buvo daromi paprastų formų, jų koplytėlės be papuošimų, išraiškingumo suteikdavo tik stogelių formos (dvišlaičiai, keturšlaičiai, kryžminiai). Rytų Aukštaitijoje užfiksuoti ir keli 5–6 deš. pastatyti šiam regionui būdingi masyvūs, aukšti koplytstulpiai, kurių konstrukciją sudaro stambus apvalaus ar keturkampio skerspjūvio stiebas su atvira koplytėle viršuje, suformuota iš keturių atramėlių, remiančių stogelį. Juose tradiciškai buvo įkeliama Jėzaus krikšto skulptūrinė grupė arba šv. Jono Nepomuko skulptūra (2 pav.). Tai daugiausia sunykusių ar sunaikintų senųjų vietoje pastatyti paminklai. Tokie koplytstulpiai įprastai statyti viso kaimo bendruomenės ar bendruomenės dalies (jaunimo) ir buvo svarbūs tos bendruomenės gyvenime. Juos prižiūrėdavo, remontuodavo, nuvirtusius atstatydavo. Tą stengėsi daryti ir sovietmečiu, nors ne visada pavykdavo. Ženklus tokio tipo koplytstulpių (at)statymas pastebimas vėliau – Atgimimo laikotarpiu.

8 deš. atsiranda ir puošnesnių koplytstulpių, kurių koplytėlių frontonai, langelių rėmai šiek tiek papuošiami, drožiami profiliuotai. Tarp jų yra tiek tradicinių, tiek

ir naujoviškesnių, modernesnių formų statinių. Antai Biržų šventoriuje 1978 m. pastatytas paminklas, kuriame jungiamos stogastulpio ir koplytstulpio formos: virš koplytstulpio koplytėlės iškyla dvi stogastulpiams būdingos pastogėlės.

Tarp sovietmečiu statytų paminklų vyraujantis tipas buvo kryžius. Daryti visai paprasti kryžiai arba tokie, kurių vienintelė puošmena, pagyvinanti siluetą, buvo profiliuoti kryžmų galai, kartais dar ir koplytėlė kryžmoje ar stogelis, pridengiantis Nukryžiuotojo figūrą (3 pav.). Tačiau daugelis to meto kryžių vis dėlto buvo daugiau ar mažiau puošiami. Kai kurie kryžiai buvo su vos keliomis puošybinėmis detalėmis, pavyzdžiui, kryžmų galus ar stiebo ir kryžmų plokštumas puošiančios pridėtinės detalės – žvaigždutės, tulpės žiedeliai, rombai ar trumpi spinduliukai kryžmų tarpuose. Vis dėlto dominuoja kryžiai su kiek labiau akcentuota kryžma, kuri yra kryžmiškų kryžių centras ir todėl visas dekoras, kaip ir anksčiau, skiriamas šiam centrui išryškinti. 6 deš. atsirado kryžių, dekoruotų reljefu

3 pav. Kryžius, 1949. Šauklių k., Skuodo r. V. Miliaus nuotr., 1975. *LII BR.* F. 73. Ng. 61139

išdrožinėjant stiebo ir kryžmos plokštumas. Jie beveik neturi kitų dekoru elementų, nebent profiliuotus kryžmų galus. Reljefinis stiebų ir kryžmų plokštumų dekoravimas mėgstamas ir šių dienų kryždirbių. Kryžmų galai tradiciškai profiliuojami apskritimo, rombo, trikampio, trilapio forma arba užbaigiami lentele su rutuliu.

Kryžių puošyboje dominavo spinduliai, komponuojami kryžmų tarpuose po vieną, du, tris, kartais jie dar sujungiami puslankiais, kartais tvirtinami ant puslankių ar skersinukų, sudarančių spindulinio apskrito ar rombo pavidalo nimbo siluetą, juosiantį kryžmą. Spinduliai tradiciškai užbaigiami smailu ar dvišaku galu, kartais apskritimu ar kryželiu. Gana dažni augalo šakelės, tulpės ir gėlės ant stiebelio formos spinduliai (4 pav.). Rečiau pasitaikydavo kryžių su į kryžmų tarpus įtvirtintais bareljefu drožinėtais arba ažūriniais skydeliais. Pietų Lietuvoje tęsiant dzūkiską tradicijas kartais kryžiaus ikonografiją praplečia ant kryžmų galų pridėtos nedidelės koplytėlės. Ir kitur Lietuvoje, siekdami praplėsti kryžiaus ikonografiją, tradiciškai meistrai ant kryžių stiebo dar pridėdavo papildomą koplytėlę ar išskobdavo nišelę skulptūrelei.

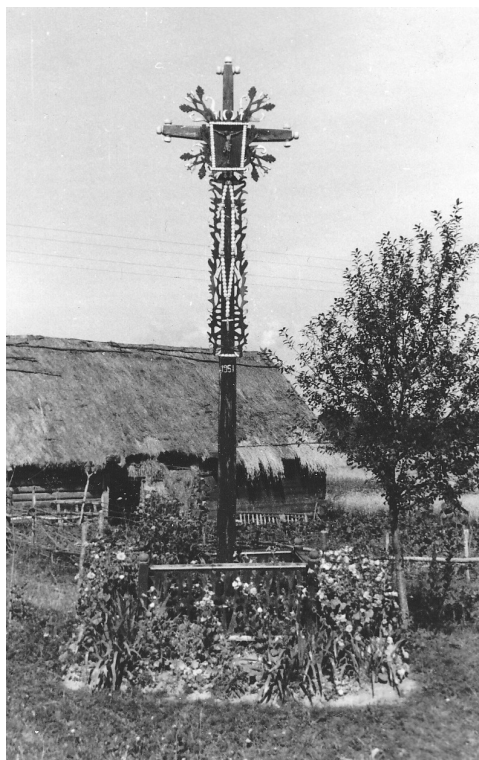
4 pav. Kryžius, 1982. Šventežeris, Lazdijų r. V. Miliaus nuotr., 1984. LII BR. F. 73. Ng. 80310

Apskritai sovietmečiu statyti kryžiai skirtinguose regionuose savo puošyba gana panašūs – vyravo kryžiai su kryžmos centrą supančiais spinduliais. Tačiau buvo pastatoma ir regionams būdingų kryžių. Pokariu dar dirbę senieji kryždirbiai pastatydavo tradicinių, vietoje būdingų kryžių. Paminėtinas 1948–1949 m. keletą kryžių Lazdijų rajono Kučiūnų, Miškinų, Petroškų, Padumblių kaimuose dar spėjęs pastatyti garsus dzūkų kryždirbys Soraka. Jo kryžiai išsiskiria nedidele kryžma, trilapio forma profiliuotomis šakomis. Kryžmą puošiantys spinduliai gana trumpi, tačiau jos centrą akcentuoja atvira gana didelė koplytėlė. Taip pat dzūkai pokariu tradiciškai savo kryžius dirbdino su gana stambiomis koplytėlėmis kryžmos centre ar su iečių arba kopėčių motyvais, sudarančiais V raidės formos, būdingą Dzūkijai, kryžiaus siluetą, vis dar padekoruodavo bareljefiškai ant stiebo išpjaustytu rožiniu, Kristaus kančios įrankiais. Kryždirbys

Tomas Miškinis (1873–1962) iš Mančiagirės kaimo (Varėnos r.) kryžmos centrą su gana stambia koplytėle apjuosdavo mediniu nimbu su skardiniais saulutėmis užbaigtais spinduliais, o stiebą ir kryžmą dabino religiniais simboliais: kryželiais, monstancijomis, rožiniu, taure. Aukštaičiai kryžius papuošdavo altorėlio pavidalo kukliai dekoruota koplytėle arba įkomponuodavo į kryžius kokias nors senuosius kryžius primenančias detales, tarkime, koplytėlių stogelių stilizuotus baldakimus. Pokariu tradicinių aukštaitiškų kryžių su kuklia altorėlio pavidalo koplytėle buvo pastatęs kryždirbys Juozapas Čepėnas (1871–1951).

Sovietmečiu buvo pastatoma ir labai puošnių kryžių, kurie nuo saikingai puoštų skiriasi ne tik gausiau dekoruojama kryžma, bet ir kryžmų bei stiebo briaunų ir (ar) plokštumų puošyba. Antai puošnaus dekoro kryžius buvo pastatytas 1951 m. Taučionių kaime (Alytaus r.) (5 pav.). Jo dekorą dar pajvairina ant stiebo plokštumos bareljefu išdrožinėtas ir polichromija paryškintas didelis rožinis.

Taip pat ir Algirdo Balnos (1928–2012) prie savo namų Subačiuje (Kupiškio r.) palei gatvę apie 1969 m. pastatytas ir iki šiol stovintis kryžius atkreipia dėmesį gausiu augalinių motyvų dekoru, kuris praturtintas ir krikščioniškais simboliais (Apvaizdos

5 pav. Kryžius, 1951. Taučionių k., Alytaus r. V. Miliaus nuotr., 1956. *LII BR.* F. 73. Ng. 5270

6 pav. Kryžius, 1969. Aut. A. Balna. Subačius, Kupiškio r. S. Urbonienės nuotr., 2014

akis trikampyje) bei skulptūromis (Nukryžiuotasis, angelai, Pieta) (6 pav.). Labai puošnių, spalvingų kryžių ir pakabinamų koplytėlių Skudutiškio (Molėtų r.) bažnyčios šventoriuje ir kapinėse 8–9 deš. buvo padaręs ten gyvenęs meistras Vladas Lasis (1893–1988) (7 pav.).

Sovietmečiu buvo pastatyta keletas kryžių, kurių pavidalai perimti iš tarpukario Lietuvoje išplatintų Nepriklausomybės dešimtmečio minėjimui skirtų kryžių projektų. Tuos projektus 1928 m. sukūrė dailininkas Adomas Varnas su Kauno meno mokyklos mokiniais, remdamasis savo gausiu fotografijų rinkiniu. Kaip teigė pats Varnas, pagal tuos projektus visoje

7 pav. Kryžius. Aut. V. Lasis. Skudutiškis, Molėtų r. S. Urbonienės nuotr., 2010

8 pav. Kryžius, 1974. Aut. P. Tamašauskas. Šakiai. S. Urbonienės nuotr., 2011

Lietuvoje buvo pastatyta daugiau kaip tūkstantis paminklų¹³. Jubiliejiniai kryžiai buvo statomi viešose erdvėse, aprašomi spaudoje, iškilmingai šventinami, be to, traukė akį savo puošnumu, todėl buvo kartojami, gerai įsimenami. Remiantis tais projektais, keletas paminklų buvo pastatyta ir sovietmečiu.

Paminėtini Tamašausko kryžiai, sukurti pagal Varno projektą, skirtą Vilkaviškio rajonui, kuriame dailininkas panaudojo skirtingų Lietuvos regionų kryžiams būdingus elementus ir ornamentiką. Šis jo kryžius jungia aukštaitiško kryžiaus su altorėliu ir dzūkaiško kryžiaus su Kristaus kančios įrankiais tipus, taip pat naudojami ir kai kurie Žemaitijos kryžiams būdingi ornamentai. Pagal šį projektą Tamašauskas buvo padirbęs kryžių Barzduose (Šakių r.) dar tarpukariu, tačiau daugumą sukūrė sovietmečiu. Tai kryžiai Metelių (Lazdijų r., 1978), Šakių (8 pav.), Igliaukos (Marijampolės r., 8 deš.), Garliavos

(Kauno r., 1975), Skriaudžių (Prienų r. 1974) bažnyčių šventoriuose. Šio „projektinio“ kryžiaus variantai ir sekiniai 9 deš. ir ypač jo pabaigoje plito Suvalkijoje, labiausiai Vilkaviškio rajone¹⁴.

Pagal kitą Varno sukurtą projektą, skirtą Šiaulių rajonui, 1959 m. buvo pastatytas kryžius Kėdainių Šv. Juozapo bažnyčios šventoriuje, dedikuotas bažnyčios 250-ies metų jubiliejui (9 pav.). Dar vienas labai artimas Varno projektui, skirtam Kauno ir Marijampolės rajonui, kryžius prieš kelis metus dar stovėjo Palangos kapinėse. Kretingos rajonui skirtą kryžių su koplytėle ant stiebo primena Pavandenės šventoriuje 1948 m. pastatytas kryžius¹⁵. Taip pat ir keletas pokariu Varėnos rajone pastatytų antkapinių kryžių¹⁶ primena puošnų Alytaus–Seinų rajonui skirtą kryžiaus projektą.

¹³ K-nas 1939: 7.

¹⁴ Jurkuvienė 1998: 53.

¹⁵ Kryžius, 1948. Pavandenė, Telšių r. (*Lietuvos istorijos instituto Bibliotekos rankraštynas* (toliau — LII BR). F. 73. Ng. 44727, fotogr. J. Kudirka, 1972).

¹⁶ Antkapiniai kryžiai, 1948 ir 1949. Mikalčiūnų k., Varėnos r. (LII BR. F. 73. Ng. 2322, 2324, fotogr. V. Milius, 1955).

9 pav. Kryžius, 1959. Kėdainiai. V. Miliaus nuotr., 1967. *LII BR. F. 73. Ng. 27819*

10 pav. Stogastulpis, 1987. Žeimiai, Jonavos r. S. Urbonienės nuotr., 2010

Daugiau dėmesio sulaukė Varno parengtas Telšių rajonui skirtas stogastulpio projektas. Jo formą, puošybinės detales kartoti buvo pamėgę tarpukario meistrai. Tačiau ir sovietmečiu statytuose kai kuriuose stogastulpiuose atpažįstama šio projekto įtaka – stiebo profiliavimas, šešiašlaitė stogelio forma ir ypač pastogėles puošę raityti stiebai su tulpės žiedeliais. Tokių stogastulpių pastatyta ne tik Žemaitijoje (pvz., Karklėnuose¹⁷), bet ir kitur: Krakėse¹⁸, Veisiejuose¹⁹, Žemiuose (10 pav.).

7 deš. viduryje ima rasti kryžių, turinčių išdidintą cokolinę dalį, skirtą bareljefinei skulptūrai ar skulptūroms, ir formuojančią kompoziciškai aktyvią paminklo dalį, neretai atitraukiančią dėmesį nuo virš skulptūros kylančio kryžiaus. Kryžius su skulptūromis stiebo apačioje dirbo ir minėtas Nemanis. Tačiau jo kryžiuose ir stogastulpiuose stiebų apačioje drožiamos skulptūros yra nedidelės, o patys paminklai aukšti, todėl tos skulptūros nesuardo bendros statinio kompozicijos, išlaikomos

17 Stogastulpis, 1975. Karklėnai, Kelmės r. (*LII BR. F. 73. Ng. 86456*, fotogr. V. Milius, 1992).

18 Stogastulpis, XX a. 7 deš. Krakės, Kėdainių r. (*Lietuvos nacionalinis muziejus (LNM)*. Eneig. 26143, fotogr. S. Paulauskas, 1966).

19 Stogastulpis, 1968. Veisiejai, Lazdijų r. (*LII BR. F. 73. Ng. 44627*, fotogr. J. Kudirka, 1972).

tradicinės kryžiaus ar stogastulpio proporcijos. Kryžių, kurių kompozicijoje vyrauja stiebe išdrožta skulptūra, padaugėjo 9 dešimtmetyje. Dažnai tokios formos kryžiai daryti 1984 m. minint šv. Kazimiero jubiliejų.

8 deš. atsirado naujų apraiškų kryždirbystės tradicijoje. Jos sietinos su Ablingos memorialu, iškilusiu 1972 m. Anot tyrinėtojų, Ablingos ansamblis, kurį sudarė trisdešimt ažuolinių stelių, pateikė naujo memorialinio liaudiško paminklo modelį, kuris idėjiniu ir plastinės formos požiūriu buvo priimtinas to meto valdžiai ir visuomenei²⁰. Labai greitai Ablingos statiniai sulaukė įvairiausių pakartojimų ir variantų, įgavusių liaudies monumentalistikos pavadinimą, taip pat pavadinami „Ablingos stiliaus“ paminklais²¹ ar skulptūriniais stulpais, stulpinėmis skulptūromis²². Kaip pastebėjo Martinaitienė, naujasis „ablinginio tipo“ statinys persikėlė į skulptūros sritį, tuo iš esmės atsiskirdamas nuo tradicinių liaudies memorialinių paminklų²³. Šių naujų Ablingos įtakoje kuriamų statinių konstrukcija yra stulpas, kuriame per didžiąją kamieno dalį išdrožiama viena ar kelios skulptūros paliekant neaukštą postamentą (dažniausiai kokiam nors įrašui). Tokios skulptūros viršus dažnai pridengiamas nedideliu vienslaičiu ar dvislaičiu stogeliu, tačiau tai nepakeičia statinio struktūros – juose vyrauja skulptūra. Vėliau pasirodo ir koplytstulpių formas imituojantys statiniai: ant nedidelio stulpo komponuojama stambi skulptūra, įrėminama dviem atramomis su dvislaičiu siaurų plokštumų stogeliu, taip sukuriant koplytėlės imitaciją. Pasak Počiulpaitės, liaudies monumentalistika buvo tradicijų apraiška, atsiradusi ypatingomis sąlygomis ir ypatingomis sąlygomis priversta egzistuoti; tai buvo ir savotiškas protestas prieš varžymus, ir mėginimas kurti tai, kas bent iš tolo primintų ir atstotų klasikinę mažąją architektūrą²⁴.

Artimesni tradiciniams stogastulpiams ir koplytstulpiams buvo stulpai, kurių viršutinėje dalyje (kartais dar ir išplatintoje) bareljefiškai išdrožiama skulptūra ir pridengiama stogeliu, taip imituojant koplytėlę. Tokiuose statiniuose skulptūros dydis yra gerokai sumažintas, todėl kompoziciškai vyrauja architektūrinės formos. Be to, stogelius gražino ir geležinės viršūnės, tuo dar labiau šio stiliaus statinius priartindamos prie tradicinių stogastulpių ir koplytstulpių. Juose kaip ir stulpinėse skulptūrose vyravo pasaulietiniai motyvai, nors kapinėse ar šventoriuose tokio tipo statiniai buvo su religiniais siužetais (11 pav.).

Matyt, dėl Ablingos memorialo įtakos pasaulietinių motyvų skulptūrėlės buvo įkeliamos ir į tradicinių formų stogastulpius ir koplytstulpius. Tokius statinius Počiulpaitė įvardijo kaip „desakralizuotas išgrynintas klasikinės mažosios architektūros formas“²⁵. Iš tokių desakralizuotų tradicinių paminklų paminėtini Balnos 8 deš.

20 Martinaitienė 2010: 96.

21 Martinaitienė 1999, 2010.

22 Zabulytė 2008.

23 Martinaitienė 2010: 98.

24 Počiulpaitė 1996: 285.

25 Ten pat: 286.

pradžioje savo sodybos kieme pastatyti tradicinių formų vienaukštis stogastulpis ir koplytstulpis, kuriuose jis įkėlė mitologinių dievybių skulptūrėles (namų sergėtoją ir ugnies globėją Dimsipatį, dirbamų laukų globėją Lauksargį, žemės vaisingumo ir augalijos globėją Žemyną, bičių globėją Bubilą)²⁶.

Skulptūra ir simboliniai dekoro elementai

Tradicinėje kryždirbystėje skulptūra užėmė svarbią vietą paminklo ikonografinėje programoje. Per įvairius Jėzaus Kristaus, Mergelės Marijos, šventųjų globėjų siužetus, jų kompoziciją buvo išreiškiama viena ar kita idėja, atliepianti kuo įvairiausias statytojų intencijas. Skirtingai nuo tradicinės kryždirbystės paminklų, sovietmečiu pastatytuose paminkluose siužetų įvairovė nėra didelė. Tai lėmė ir vyraujantis paminklo tipas – kryžius, kuriame dažniausiai būna viena Nukryžiuotojo figūrėlė. Iš medinių drožtų skulptūrėlių

11 pav. Antkapinis paminklas, 1982. Aut. A. Petrulis (g. 1948). Panevėžys. S. Urbonienės nuotr., 2011

daugiausia pasitaiko dar ir Rūpintojėlio, yra Jėzaus Nazariečio, Švč. Jėzaus Širdies, Marijos Maloningosios, Marijos Skausmingosios, Pietos, Švč. Marijos Širdies statulėlių. Iš šventųjų globėjų populiariausi šventųjų – Antano, Jono Nepomuko, Juozapo, Jurgio, Kazimiero atvaizdai. Kai kuriuose šventorių paminkluose buvo įkeliamos bažnyčios titulą atliepiančios skulptūros, pavyzdžiui, šv. Lauryno skulptūrėlė Tamašausko dirbtame kryžiuje Skriaudžių Šv. Lauryno bažnyčios šventoriuje²⁷. Siužetų įvairovę kiek papildė ir iš senųjų sunykusių paminklų perkeltų skulptūrų siužetai. Be to, atstatant sunykusius paminklus buvo pasirūpinama atitinkamų siužetų skulptūrėlėmis. Antai Tauragės r. Pryšmantų kaime 1972 m. atstatydami du prie kaimo kelio stovėjusius koplytstulpius, gyventojai užsakė Batakiuose gyvenančiam meistrui padirbti šv. Lauryno, šv. Šeimos, šv. Antano, Nekalto Prasidėjimo Švč. M. Marijos skulptūrėles – tokios, kokios buvo senuosiuose koplytstulpiuose²⁸. Be to, kaip ir

²⁶ Urbonienė. *Algirdas Balna...* 2014: 34.

²⁷ Martinaitienė 2000: 361.

²⁸ Inf. Jonas Rokaitis, gyv. Pryšmantuose, Tauragės r. Užrašė S. Urbonienė, 2012 m.

anksčiau, parenkamos tam tikroms intencijoms savo simboline prasme tinkančios skulptūros. Antai Utenos r. Tauragnų šventoriuje stovi koplytstulpis (1980) su šv. arkangelo Mykolo skulptūra. Koplytstulpis skirtas Blaivybės įvedimui atminti, todėl jį aprašiusios Počiulpaitės manymu, siužetas galėjo būti pasirinktas kaip kovos su blogiu simbolis, blaivybę suvokiant kaip priešpriešą visuotiniam girtavimo blogiui²⁹. Nemanis dirbtuose paminkluose beveik visada įkeldavo savo vardo globėjo šv. Kazimiero skulptūrėlę. Be to, 1984 m. minėtas šv. Kazimiero jubiliejus padidino šio šventojo skulptūrinių atvaizdų skaičių. 1987 m. minint Lietuvos krikšto 600-ąsias metines padaugėjo ir Jėzaus krikšto kompozicijų. Pasitaiko ir biblijinių siužetų. Tokį paminklą 1987 m. sukūrė Valdas Berūkštis (g. 1959). Tai gana aukštas stogastulpis, kurio pastogėlėje įkomponuotos tik riestos atramėlės, bet stiebo apačioje išdrožta nedidelė Adomo ir Ievos, stovinčių prie obels, kompozicija. Paminklas įkurdintas Sodininkystės ir daržininkystės instituto Babtuose parke (Kauno r.). Meistras pasakojo, kad instituto vadovybė norėjo jų veiklą atspindinčio paminklo, bet iš pradžių šio biblijinio siužeto išsigando. Tačiau meistras patikino, kad tiems, kas prisikabins, bus galima paaiškinti, jog kompozicijoje yra vaizduojamas Pažinimo medis, o tai atitinka mokslo instituto turinį³⁰.

Kai kuriuose paminkluose religinius siužetus prasmingai papildė pasaulietiniai siužetai. Paminėtini Nemanio kryžiai ir stogastulpiai, kurių kryžmoje ar pastogėlėje meistras įtvirtindavo Nukryžiuotąjį ir kitų šventųjų atvaizdus, o statinio apačioje išdroždavo pasaulietinius siužetus – mergaites su gėlėmis, piemenukus su dūdele (1 pav.). Pasak Počiulpaitės, daugelyje panašių Nemanio darbų šios pasaulietinės skulptūros „tarsi atstovauja žemišajam planui, emociniais ir garbinimo ryšiais susietam su transcendentine sfera, išreikšta Nukryžiuotojo ir šventųjų atvaizdais“³¹. Be to, kai kuriuose jo paminkluose įkomponuotos Maironio, Vaižganto, knygnešių, istorinių asmenybių skulptūros liudija Nemanio patriotišką nusiteikimą³². 9 deš. viduryje prasidėjusi pertvarka ir artėjantis Atgimimas dar labiau stiprino patriotines nuotaikas, kurios pasireiškėdavo ir kitų meistrų kūrinuose, pavyzdžiui, minint Lietuvos krikšto jubiliejų 1987 m. buvo sukurta paminklų su šv. Kazimiero ir Vytauto Didžiojo skulptūromis (12–13 pav.).

Iš simbolių elementų pirmiausia paminėtini religiniai simboliai. Tai Marijos ir Jėzaus monogramos, liepsnojančios ar apjuostos erškėčių vainikais širdys, širdys su inkaru ir kryželiu, monstrancijos, taurės (su ostija ar be jos), kryželiai, rožinis, kartais Apvaizdos akis trikampyje ar balandžio pavidalo Šv. Dvasios atvaizdai. Kaip jau buvo minėta, dažnai kryžiuose vaizdavo Kristaus kankinimo įrankius. Jų motyvus panaudodavo ir kitų regionų meistrai: įkomponuodavo į spindulius, reljefu išpjaustydavo

29 Počiulpaitė 2005: 789.

30 Inf. Valdas Berūkštis, gvv. Babtuose, Kauno r. Užrašė S. Urbonienė, 2011 m.

31 Počiulpaitė 2001: 654.

32 Vasiliauskaitė 2011: 19.

12 pav. Kryžius, 1987. Aut. A. Skučas. Veiveriai, Prienų r. S. Urbonienės nuotr., 2006

13 pav. Kryžiaus fragmentas (Vytauto Didžiojo skulptūra). Aut. A. Skučas. Veiveriai, Prienų r. S. Urbonienės nuotr., 2006

ant stiebo plokštumos. Taip pat būta kryžių su kryžmą juosiančiais erškėčių vainiką primenančiais nimbais: Palūšės kapinėse (Ignalinos r., 1954), Švenčionyse (1974), Batakiuose (Tauragės r., 1981)³³. Religiniai simboliai atliepė žmonių religines nuostatas, tačiau kai kurie jų galėjo turėti ir kitą prasmę. Kaip apie Sorakos kryžius rašo Martinaitienė, pasitaikantys juose „kankinimo įrankiai, erškėčių vainikais apjuostos širdys žmonių buvo suvokiami jau nebe vien kaip Kristaus, bet ir kaip pačios pavergtos Lietuvos, žuvusių partizanų motinų išgyvenamų kančių ženklai“³⁴.

Patriotines nuotaikas ir nepriklausomybės atgavimo viltis išreiškė ir sovietmečiu statytuose paminkluose labai retai, bet vis pasitaikantys Lietuvos valstybingumo ženklai (Vytis, Gedimino stulpai, Vyčio kryžius). Šių ženklų akivaizdžiai padaugėjo 9 deš. sukurtuose paminkluose, ypač skirtuose 1984 ir 1987 m. jubiliejams.

Keletas pastaraisiais metais naujai atkurtų sovietmečio laiku pastatytų kryžių kreipia dėmesį į dar mažai tyrinėtą paminklų dekoravimo būdą – polichromiją ir ją reiškiamą idėją. Atkreipti dėmesį į polichromiją paskatino Alytaus r. Rumbonių

33 LII BR. F. 73. Ng. 22315 (fotogr. V. Milius, 1964); Ng. 85346 (fotogr. V. Milius, 1992); Ng. 86527 (fotogr. V. Milius, 1994).

34 Martinaitienė 2010: 50.

bažnyčios šventoriuje ir kapinėse restauruoti Juozo Rutkausko 6 deš. padaryti kryžiai. Abu kryžiai puošti tulpių ant stiebelių ornamentais, dažytais žalia (stiebai), raudona ir geltona (žiedai) spalvomis. Rumbonių kryžius aprašiusi Jurkuvienė teigia, kad taip dažyta pabrėžiant tulpių pavidalo puošmenų natūralistinį pavidalą³⁵. Tačiau galima ir kita interpretacija. Po natūralistinėmis tulpių spalvomis galbūt slėpėsi ir užuomina į nepriklausomos Lietuvos valstybinės vėliavos spalvas (geltona-žalia-raudona). Tokią interpretaciją skatina ir Jurkuvienės teiginys, kad Rumbonių šventoriaus kryžiaus puošyba „greičiausiai atspindi ne vien autoriaus meninį skonį, bet ir jo patriotinę nuotaiką“³⁶. Kryžiai su Lietuvos vėliavos spalvomis Dzūkijoje buvo žinomi iš lenkų okupacijos laikotarpio – XX a. 4 dešimtmečio. Jų, kaip išreiškiančių valstybingumo idėjas, lenkų okupacinė valdžia neleisdavo statyti, naikino. Kryžiai su trispalvės spalvomis buvo pastatyti Puvočiuose ir Kašėtose (Varėnos vls.)³⁷, Neravuose (Marcinkonių vls.)³⁸, Marcinkonyse³⁹.

Paminėtinas iš augalinių ornamentų labiausiai sovietmečio paminklų puošyboje paplitęs, iš tarpukario puošniųjų kryžių perimtas tulpės motyvas, kuris, Jurkuvienės nuomone, turbūt buvo duoklė „tautiško“ ornamento populiarumui⁴⁰. Tulpės pavidalu drožiami kryžių spinduliai, kartais tulpės žiedu profiliuojami kryžmų galai, jais puošiami ir paminklų stiebai. Taip pat paminklai dekoruojami ir ąžuolo lapų motyvais – jie išdrožiami per visą stiebo (kryžiuose – ir kryžmų) plokštumą arba kaip pridėtiniai elementai pritvirtinami prie plokštumų ar du ąžuolo lapai išraižomi ant stiebo šalia datos ar įrašo. Kartais ąžuolo lapo pavidalą turi kryžių kryžmą juosiantys spinduliai. ąžuolo lapo motyvas labai mėgiamas simbolinis elementas buvo Atgimimo laiku. Jis labai tiko patriotinėms aspiracijoms išreikšti. ąžuolas nuo seno lietuvių labai gerbiamas, laikomas šventu, medis. Jis simbolizuoja didvyriškumą, ištvermę, tvirtumą ir orumą, ne veltui iš jo lapų nupinti vainikai įteikiami nugalėtojams. Todėl ąžuolo lapų motyvai visada labai tiko įvaizdinti gyventojų tvirtumą ir ryžtą kovose už laisvę ir nepriklausomybę. Dar paminėtinas, nors ir rečiau paminklų dekore aptinkamas, rutos šakelės motyvas (14 pav.), tarpukariu taip pat propaguotas kaip lietuviškumo ženklas⁴¹.

Be to, sovietmečiu pastatyti itin gausiai dekoruoti kryžiai ir tokie, kurie primena 1928 m. Nepriklausomybės jubiliejui sukurtų kryžių projektus ar pagal juos padirbtieji, liudija, kad buvo tęsiama tarpukariu pamėgto puošnaus kryžiaus tradicija. Tokie kryžiai tarpukariu buvo traktuojami kaip pasižymintys stipria nacionaline išraiška. Tyrinėtojų nuomone, gausiai puošti paminklai ir sovietmečiu buvo laikomi

35 Jurkuvienė 2003: 354, 362.

36 Ten pat: 355.

37 *Nemėgsta nudažyto kryžiaus* 1932; *Baudžia už kryžių statymą* 1936.

38 Nukentėjęs 1935.

39 Pavergtas lietuvis 1933.

40 Jurkuvienė 2004: 61.

41 Jaroševičius 1928: 26.

14 pav. Kryžius, 1948. Upytė, Panevėžio r. V. Miliaus nuotr., 1955. *LII BR.* F. 73. Ng. 2060

itin „tautiškais“⁴². O tautiškumo raiškai sustiprinti kai kurie paminklai buvo dekoruojami netgi tradiciniams memorialiniams paminklams nebūdingais ornamentais, pavyzdžiui, žirgelių galvomis, primenančiomis gyvenamųjų namų lėkių puošybą (Rumbonių kryžius, 1953)⁴³, augalo vazoje (Lazdijų r. Šeštokų kryžius, 1948)⁴⁴, prieverpstės (15 pav.) motyvais.

Baigiamosios pastabos

Nepaisant draudimų, sąmoningo naikinimo, represijų, kryžiai ir kiti memorialiniai paminklai šen bei ten išdygdavo ir sovietmečio laikotarpiu. Tradiciškai jie statomi įvairioje aplinkoje, bet

15 pav. Stogastulpis, 1978. Pajstrys, Panevėžio r. B. Mažylio nuotr., 1978

⁴² Jurkuvienė 2003: 355.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ Jurkuvienė 1998: 408.

palaipsniui jų statyba mažėjo sodybose, pakelėse, koncentravosi šventoriuose ir kapinėse.

Pokariu pastebima stipresnė tradicijų įtaka – statomi regionams būdingi paminklai ar naudojamos konkrečiai vietovei, regionui charakteringos puošybinės ar konstrukcinės detalės. Vėliau imama daugiau statyti kryžių, mažėja kitų tipų paminklų. Kryžių dekoras vienodėja, panašėja, retai panaudojamos tam tikriems regionams ar vietovėms būdingos detalės, ima dominuoti kryžmą juosiantys spinduliai. Kryžių siluetus pajvairina spindulių formos, jų skaičius ir kompozicija. Tokie „sauliniai“ kryžiai sovietmečiu buvo statomi visoje Lietuvoje, net ir ten, kur dar XX a. pr. jie nebuvo populiariūs, bet jau pastebimi tarpukariu, kai prasidėjo regioninių ypatybių maišymasis. Tačiau ir vėliau buvo sukurta paminklų, atliepiančių tradicinių paminklų formas, skulptūrų kompozicijos principus. Dėl Ablingos memorialo įtakos imamos kurti stulpinės skulptūros, įvairios stogastulpių ir koplytstulpių imitacijos, populiarios ir šių dienų kryždirbystėje.

Skulptūros siužetų nėra daug. Išlieka pagrindiniai Jėzaus Kristaus ir Švč. M. Marijos bei populiariausių šventųjų atvaizdai, atliepiantys esminius tikinčiųjų jausmus. Paminklų ikonografiją praplečia pasaulietiniai siužetai, neretai perteikiantys patriotines nuotaikas. Be to, patriotiniai motyvai buvo reiškiami ir per įvairius simbolius (religinius ir valstybingumo), dekoratyvinius, ypač augalinius motyvus (ąžuolo lapai, rūtos šakelės, tulpės), netgi spalvas. Be to, ir pats puošnus paminklas, atliepęs tarpukariu propagauto lietuviškumą reprezentuojančio paminklo etaloną, išreiškė patriotišką nusiteikimą, kartais gal ir valstybingumo idėją. Kita vertus, sovietmečio sąlygomis sakralaus paminklo dirbimas ir pastatymas jau buvo pasipriešinimo antireliginei politikai aktas, kuris kartais turėjo ir patriotinę atspalvį – Lietuvos nepriklausomybės prisiminimą ar jos siekį.

Gauta 2015 01 06

Priimta 2015 01 20

Šaltiniai ir literatūra

1. Baudžia už kryžių statymą. *Šaltinis*. 1936. 47: 590.
2. Jaroševičius, A. Lietuviškasis kryžius. *Iliustruotoji Lietuva*. 1928. 4: 26.
3. Jurkuvienė, T. Kryžius. *Lietuvos sakralinės dailės katalogas. Vilkaviškio vyskupija. Lazdijų dekanatas*. Sud. S. Smilingytė-Žeimienė. Vilnius: Gervelė, 1998. T. 1. Kn. 3: 407–409.
4. Jurkuvienė, T. Kelios pastabos apie kryžius – tautinio atgimimo paminklus. *Menotyra*. 1998. 2: 51–56.
5. Jurkuvienė, T. Kryžius. *Lietuvos sakralinė dailė. Vilkaviškio vyskupija. Alytaus dekanatas*. Sud. D. Vasilūnienė, S. Smilingytė-Žeimienė. Vilnius: Savastis, 2003. T. 1. Kn. 5: 353–355; 362–363.
6. Jurkuvienė, T. Suvalkijos kryžiai. *Menotyra*. 2004. 36(3): 56–64.
7. K-nas, P. Tegul Lietuva pasipuošia milijonu lietuviškų kryžių! *XX amžius*. 1939. 102: 7.
8. Lazdauskas, V. Atgimimo ir atkurtos nepriklausomybės laikotarpio paminklai Raseinių rajone. *Kultūros paminklai*. 2000. 6: 160–202.
9. Martinaitienė, G. M. Du kryžiai ir du stogastulpiai. *Lietuvos sakralinė dailė. Vilkaviškio vyskupija. Aleksoto dekanatas*. Sud. G. M. Martinaitienė. Vilnius: Gervelė, 2000. T. 1. Kn. 4: 360–363.
10. Martinaitienė, G. M. Dziedavaris. *Liaudies kultūra*. 2002. 6: 37–45.

11. Martinaitienė, G. M. Sūduvos kryždirbys Petras ir jo meninis palikimas. *Kultūros paminklai*. 2008. 13: 61–66.
12. Martinaitienė, G. M. Kryžių naikinimo metas. *Kultūros paminklai*. 2009. 14: 107–120.
13. Martinaitienė, G. M. *Lietuvos kryždirbiai ir kryždirbystė XX a. pervartose*. Vilnius: Savastis, 2010.
14. Martinaitienė, G. M. Tradiciniai lietuvių liaudies memorialiniai paminklai ir „Ablingos stilius“. *Primityvumas mene*. Sud. T. Jurkuvienė. Vilnius: Gervėlė, 1999: 218–231.
15. Milius, V. Kaip Lietuvoje drausti ir naikinti kryžiai. *Liaudies kultūra*. 1995. 5: 13–15.
16. Milius, V. Kryžių naikinimas Lietuvoje. *LKMA suvažiavimo darbai*. 1996. 16: 277–283.
17. Nemėgsta nudažyto kryžiaus. *Lietuvos aidas*. 1932. 204: 3.
18. Nukentėjęs. Žinios iš Neravų kaimo. *Mūsų Vilnius*. 1935. 22: 340–341.
19. Pavergtas lietuvis. Kryžių niekinimas ir lietuvių kankinimas Marcinkonyse. *Mūsų Vilnius*. 1933. 35–36: 495–496.
20. Počiulpaitė, A. Dabartinės ir klasikinės liaudies mažosios architektūros sąveika. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*. 1996. 16: 284–294.
21. Počiulpaitė, A. Raguvos kryžiai. *Raguva*. Vyr. red. R. Samavičius. Vilnius: Versmė, 2001: 650–672.
22. Počiulpaitė, A. Tauragnų kryžiai. *Tauragnai*. Sud. V. Mačiekus, P. Krikščiūnas. Vilnius: Versmė, 2005: 786–807.
23. Streikus, A. Antireliginė propaganda Lietuvoje 1944–1970 metais. *Lietuvos istorijos studijos*. 2004. 14: 88–99.
24. Streikus, A. Atlaidai Žemaičių Kalvarijoje ir Šiluvoje: jų pobūdis bei reikšmė sovietmečiu. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*. 2006. 28: 339–344.
25. Urbonienė, S. Algirdas Balna ir jo kūryba. *Algirdas Balna: medžio drožėjo gyvenimas atiduotas kūrybai*. Sud. A. Jonušytė. Kupiškis: Kupiškio etnografijos muziejus, 2014: 16–36.
26. Urbonienė, S. Kryždirbystė XX a.: sovietmečio patirtys. *Liaudies kultūra*. 2014. 3: 35–43.
27. Vasiliauskaitė, V. Kryždirbys iš Panevėžio. *Tautodailės metraštis*. 2011. 20: 18–21.
28. Zabulytė, J. Istorinė Lietuvos kryždirbystės tradicijos raida (XIX–XX a.). *Kultūrologija*. 2002. 9: 374–394.
29. Zabulytė, J. Religiniai paminklai Alytaus apskrityje. *Dainava*. 2008. 1: 8–17.

Skaidrė Urbonienė

Some features of the artistic expression of cross crafting in the Soviet period

Summary

In the present article, monuments of cross crafting created in the Soviet period – crosses, roofed pillar-type crosses (*stogastulpiai*), and wayside shrines (*koplytstulpiai*) are discussed. The author of the article aims to reveal the prevailing features of artistic expression of cross-crafting objects of that time. For that purpose, the most common types of monuments and the main directions of their artistic expression are distinguished, and the elements of décor as well as the symbols that were dominant in memorial monuments of that period are analysed in greater detail.

In the Soviet period, memorial monuments were traditionally built in different locations, but in the course of time they were less frequently erected at homesteads and waysides and became concentrated in churchyards and cemeteries.

In the post-war period, the influence of traditions was stronger – monuments characteristic of the regions of the country were built, and decorative or construction details typical of a certain location or region were used. Later the number of crosses grew, and the amount of monuments of other types decreased. The décor of crosses became more uniform, details typical of certain regions or locations were used less often, and a sunburst surrounding the crosspiece became dominant. In the Soviet period, such “sunburst” crosses were built all over Lithuania, even in those locations where they were not popular in the early 20th century, but were already erected in the

interwar period, when the amalgamation of regional features began. Under the influence of the Abtinga memorial, pillar-type sculptures and various imitations of roofed pillar-type crosses and wayside shrines began to be created.

The variety of plots of these sculptures is rather narrow. Images of Jesus Christ, the Blessed Virgin Mary, and the most popular saints appealing to the basic feelings of believers remain prevalent. The iconography of the monuments is expanded by secular plots, which often convey patriotic moods. Besides, patriotic moods were also expressed through various symbols (religious and related to statehood), decorative, in particular floral, motifs (oak leaves, rue twigs, tulips), and even colours. In addition, a sumptuous monument itself, which served as a model of a monument representing the Lithuanian spirit and which was promoted in the interwar period, conveyed patriotic moods and sometimes probably even the idea of statehood. On the other hand, in the conditions of the Soviet times, the production and erection of a sacral monument by itself was an act of resistance against the anti-religious policy, which sometimes had a patriotic undertone – the memory or goal of Lithuania's independence.

KEY WORDS: Soviet period, cross crafting, cross, roofed pillar-type cross, wayside shrine, Kazimieras Nemanis, Adomas Varnas, projects of crosses